

Sluiscomplex 't Saske

Het verhaal van een vervallen sluis in de vloeiveiden van de Pelterheggen

Frances KANNEKENS – KLEIZEN en Ferdi GEERTS

Introductie

De Saskesdreef. Elf jaar geleden stond ik, Frances Kannekens, hier voor het eerst. Het was winter en het landschap lag bedekt onder natte bladeren. Met een camera en een notitieboekje liep ik tussen de kale bomen en dicht struikgewas, op zoek naar de restanten van een vergeten sluisje. Op het eerste gezicht was het moeilijk voor te stellen dat zich hier ooit een levendig sluiscomplex bevond. Het enige wat nog naar dat verleden leek te verwijzen, was de naam van de dreef zelf. Het woord sas is namelijk een oude benaming voor een sluis. De Saskesdreef betekent dus letterlijk: de weg naar de sluis.

Na enig zoeken vond ik toch de restanten. De sluis lag er triest en vervallen bij: zonder deuren, deels ingestort, overwoekerd en drooggefallen. Wat ooit een functionerend onderdeel van het landschap was geweest, leek langzaam opgenomen te worden door de natuur. Dat eerste bezoek groeide uit tot een

Figuur 1 - Linker sluiswand stroomafwaarts. Foto Frances Kannekens (2016)

Figuur 2
Overwoekerde schutsluis.
Foto Frances Kannekens (2016)

zoektocht naar de geschiedenis van het sluiscomplex 't Saske. Een verhaal dat niet los gezien kan worden van het Kempens Kanaal (het huidige kanaal Bocholt-Herentals), de ambitieuze plannen van Wijnand Clermont en de opkomst van de vloeiveiden in de Pelterheggen. Maar ook een verhaal over verandering en verval. Over een klein sluisje dat jarenlang meebewoog met het landschap en zijn gebruikers, tot het uiteindelijk zijn functie verloor en langzaam door de natuur werd opgeslokt.

En nu, elf jaar later, is het zover. Het sluiscomplex herrijst uit de sporen van het verleden. Waar het sluisje jarenlang verborgen lag tussen de begroeiing, wordt vandaag gewerkt aan een reconstructie die deze plek opnieuw zichtbaar maakt in het landschap. Niet om het sluisje zijn oorspronkelijke functie volledig terug te geven, maar om de geschiedenis weer beleefbaar te maken. De contouren van het complex keren terug, de inlaat naar het voormalige overstroomgebied wordt hersteld en de stuw krijgt opnieuw een plaats in het landschap.

Met dit artikel neem ik je graag mee in deze geschiedenis. Een reis die begint midden in de Pelterheggen, bij een klein sluisje dat misschien bescheiden oogt, maar een verrassend groot verhaal met zich meedraagt.

Van Belgische onafhankelijkheid tot 't Saske

Maar om het verhaal van 't Saske echt te begrijpen, moeten we terug naar het begin van de negentiende eeuw. Want wat hebben de Belgische onafhankelijkheid van 1830, het Kempens Kanaal, de vloeiveiden van de Pelterheggen en een klein sluisje met elkaar gemeen? Op het eerste gezicht misschien weinig. Toch zijn ze onlosmakelijk met elkaar verbonden in een verhaal over ambitie, ontginning en de poging om een uitgestrekt heideland-schap om te vormen tot vruchtbare landbouwgrond.

Tot ver in de negentiende eeuw bestond een groot deel van de Kempen uit heidevelden, moerassen en arme zandgronden, de zogenaamde woeste gronden. Bossen waren er nauwelijks en de mensen die hier leefden waren grotendeels afhankelijk van wat het landschap hen kon bieden. Turf werd gestoken als brandstof, schapen graasden op de heide en met beperkte middelen probeerde men het schrale land toch bruikbaar te maken.

Na de Belgische onafhankelijkheid in 1830 veranderde de blik op deze streek. De jonge Belgische staat wilde economisch groeien en zag in de uitgestrekte woeste gronden van de Kempen een enorm potentieel. Hoge landbouwprijzen en stijgende grondwaardes maakten het aantrekkelijk om de heide te ontginnen en geschikt te maken voor landbouw.

Daaruit ontstond een ambitieus plan: een uitgebreid netwerk van kanalen dat niet alleen de scheepvaart moest verbeteren, maar ook het landschap zelf moest veranderen. Water speelde daarin een centrale rol. Men geloofde sterk in het principe:

“Met water wint men gras, met gras voedt men vee, met vee produceert men mest en met mest bekommt men bijna alles.”

Door kalkrijk Maaswater over de arme zandgronden te laten stromen, hoopte men vruchtbare graslanden te creëren. Zo ontstonden de vloeiveiden. Het water bracht niet alleen vocht mee, maar ook voedingsstoffen zoals slib, magnesium en kalium, waardoor de bodem langzaam rijker werd.

Deze investering was niet toevallig. Hooi was in de negentiende eeuw een kostbaar product. Runderen hadden het nodig, maar vooral paarden. En paarden waren in die tijd onmisbaar. Ze trokken ploegen over het land, karren over de wegen, koetsen door de steden en vormden bovendien een essentieel onderdeel van het leger.

Ook vanuit de industriële wereld groeide de vraag naar betere verbindingen. Handelaren en ondernemers pleitten voor een kanaal dat de haven van Antwerpen zou verbinden met het industriële gebied rond Luik. Tussen 1843 en 1846 werd daarom begonnen met de aanleg van het Kempens Kanaal (Kanaal Bocholt-Herentals).

Vanuit dit kanaal vertrokken kleinere toevoerkanalen richting de heidegebieden van de Kempen. Via die waterlopen werd het Maaswater naar de vloeiveiden geleid. Tegelijkertijd bracht de aanleg van het kanaal werkgelegenheid met zich mee voor vele arbeiders uit de streek, vooral tijdens de wintermaanden wanneer er weinig ander werk was.

Figuur 3
1936 - Zicht op het
Kempens Kanaal.
Beeldbank Erfgoed Lommel
(2016)

Toch verliep de ontginning minder vlot dan de overheid had gehoopt. Hoewel men overtuigd was van het potentieel van de vloeiveiden, bleven particuliere investeerders aanvankelijk terughoudend. Wie gronden aankocht, moest namelijk niet alleen investeren in het terrein zelf, maar ook in de volledige aanleg van het bevoeiingssysteem. Toen in 1849 de verkoop van de vloeiveiden in de Grote Watering in Lommel-Kolonie van start ging, bleek de interesse dan ook bijzonder klein. Van de in totaal beschikbare 230 hectare grond werd slechts 28 hectare verkocht. Uiteindelijk zag de Belgische staat zich zelfs genoodzaakt om zelf gronden aan te kopen en te ontginnen. Pas een jaar later, in 1850, werden voor de resterende percelen alsnog kopers gevonden.

Eén van de weinige particulieren die wél potentie zag in de aanleg van vloeiveiden was de Maastrichtse ondernemer Wijnand Clermont (1802-1879). Met zijn plannen voor de Pelterheggen zou ook het kleine sluiscomplex 't Saske ontstaan.

De Pelterheggen en de droom van Wijnand Clermont

In 1850 kocht Wijnand Clermont ongeveer 360 hectare grond van de gemeente Bergeijk, de Pelterheggen. Clermont was actief in verschillende industriële sectoren en bezat al meerdere eigendommen in de regio rond Neerpelt. In de schrale heidegronden van de Pelterheggen zag hij vooral mogelijkheden. Net als de Belgische overheid geloofde hij dat water de sleutel kon zijn tot het vruchtbaar maken van het landschap.

De Pelterheggen groeiden uit tot één van de plaatsen waar de plannen rond vloeiveiden daadwerkelijk vorm kregen. Clermonts oorspronkelijke ambitie was groot: hij wilde het volledige gebied van 360 hectare omvormen tot bevoeide graslanden. Al snel bleek echter dat niet alle gronden daarvoor geschikt waren. Uiteindelijk kwam ongeveer 200 hectare in aanmerking voor de aanleg van vloeiveiden. De overige delen kregen andere functies. Grote stukken werden ingericht voor bosbouw, voornamelijk populierenteelt, terwijl kleinere delen als akkerland werden gebruikt.

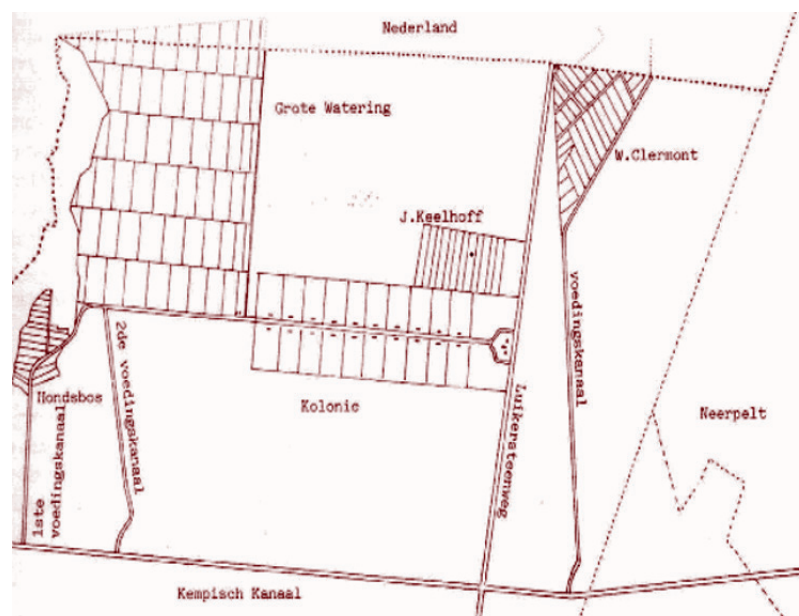
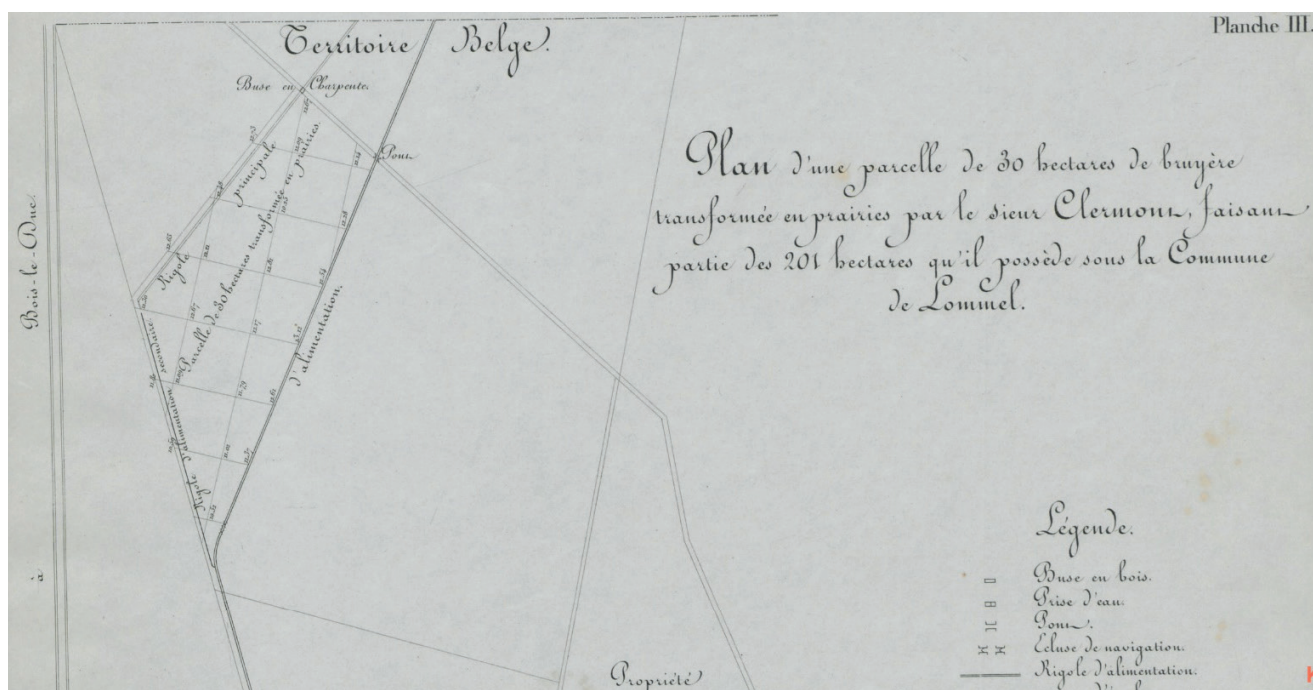

Figure 4a
Rechts bovenaan de vloeiveiden van Wijnand Clermont, de Pelterheggen.
Beeldbank Erfgoed Lommel (2016)

Figuur 4b
De vloeiveiden van Wijnand Clermont op Belgisch grondgebied 1852, de Pelterheggen.
Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel

Figuren 4a en 4b tonen de vloeiveiden van Wijnand Clermont op Belgisch grondgebied. Figuur 4b is een plan uit 1852 waarop goed zichtbaar is hoe het watersysteem was opgebouwd. Vanuit de bocht in het hoofdtoevoerkanaal takte een kleinere aanvoersloot (rigole d'alimentation secondaire) af. Deze secundaire sloot vond haar oorsprong in het overstromingsgebied en verdeelde het water vervolgens verder over de vloeiveiden.

Om de vloeiveiden van water te voorzien, moest voedingsrijk water vanuit het Kempens Kanaal naar de Pelterheggen worden geleid. Daarvoor werd een toevoerkanaal van ongeveer vier kilometer aangelegd. Het toevoerkanaal zou tevens worden gebruikt voor transport. Met platte schuiten werden hooi, mest en andere goederen vervoerd tussen de vloeiveiden en het Kempens Kanaal. Aan het einde van het toevoerkanaal werd zelfs een zwaikom aangelegd zodat de boten konden keren. Vanuit het overstromingsgebied werd het water vervolgens via kleinere aanvoersloten, zoals de op figuur 4b aangegeven *rigole d'alimentation secondaire*, verder over de verschillende vloeiveiden verdeeld. Maar tussen het kanaal en de lager gelegen vloeiveiden bevond zich een hoogteverschil van bijna vier meter. Precies daar ontstond de noodzaak voor een schutsluis: het latere sluiscomplex 't Saske.

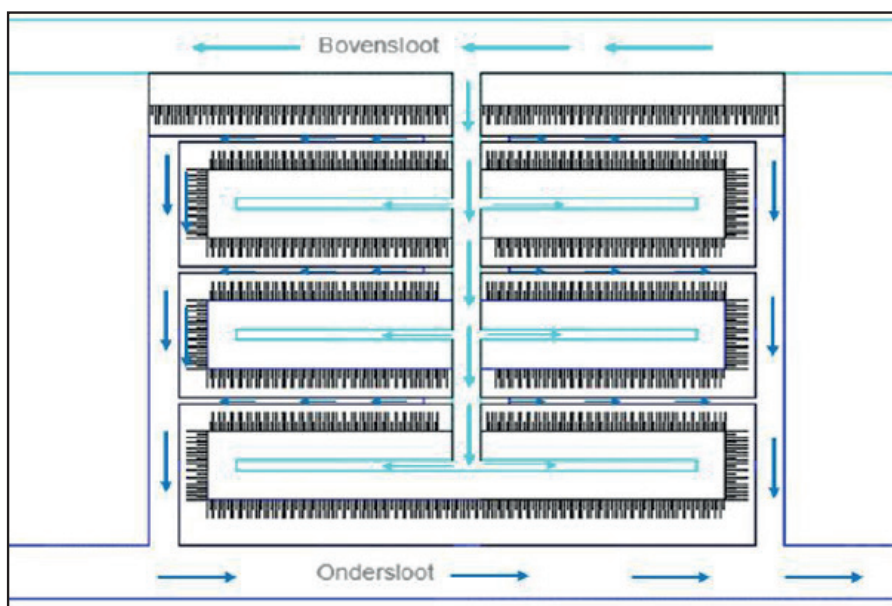
Toch botste ook Clermonts droom op de grenzen van de praktijk. Voor het gebruik van kanaalwater had hij toestemming nodig van de overheid. Hoewel zijn plannen uitgingen van ongeveer 200 hectare vloeiveiden, kreeg hij uiteindelijk slechts een vergunning om water te onttrekken voor 52 hectare. De overheid vreesde namelijk dat een grotere waterafname de waterstand in het Kempens Kanaal te sterk zou beïnvloeden, met mogelijke negatieve gevolgen voor de scheepvaart.

Daardoor bleef een groot deel van Clermonts oorspronkelijke plan onuitgevoerd. Van de 360 hectare die hij had aangekocht, werd uiteindelijk slechts 52 hectare daadwerkelijk als vloeiveide ingericht waarvan ongeveer 37 hectare op Belgisch grondgebied en 15 hectare in Nederland.

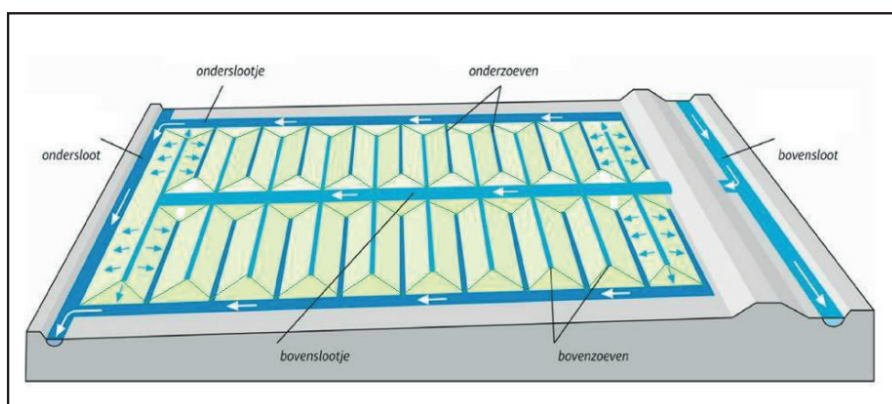
De aanleg van de vloeiveiden

Vloeiveiden zijn door de mens gemaakte waterstelsels met als doel de opbrengsten van een grasland te verbeteren door het land gecontroleerd te bevoeien. Maar om van de schrale heidegronden van de Pelterheggen vruchtbare graslanden te maken, was veel meer nodig dan alleen water. De aanleg van een vloeiveide vergde een enorme investering en veranderde het landschap ingrijpend. Wijnand Clermont liet zelfs duizenden tonnen teelaarde per schip vanuit Maastricht aanvoeren om de arme zandgrond te verbeteren. In totaal ging het om ongeveer 2500 ton teelaarde, een enorme hoeveelheid voor die tijd.

De werking van een vloeiveide was tegelijk ingenieus en verrassend eenvoudig. Het terrein moest licht aflopen zodat het water langzaam over de velden kon sijpelen zonder ergens stil te blijven staan. Bovenaan het systeem lag de bovensloot. Van daaruit werd het water in een bovenzoef geleid, een ondiepe geul tussen langgerekte, verhoogde bedden of *ruggen*. Vanuit deze bovenzoef sijpelde het water geleidelijk de bodem in en verspreidde het zich zowel naar beneden als zijwaarts door de ruggen. Onderaan werd het overtollige water opgevangen in een onderzoef, die het vervolgens afvoerde naar de ondersloot. Dankzij deze zogenoemde *beddenbouw* werd het terrein gelijkmatig bevoeid.

Figuur 5
Bovenaanzicht vloeiveiden,
schematische weergave.
Illustratie Frances Kannekens (2016)

Figuur 6
Werking van een vloeiveide,
schematische weergave.
Immaterieelerfgoed.be

Via de inlaat en het toevoerkanaal stroomde het troebele, maar voedingsrijke water vanuit het Kempens Kanaal naar de bovensloot. Met kleine stuwen en schuiven werd het water vervolgens over de verschillende velden geleid. Terwijl het langzaam door de graslanden trok, liet het slib en voedingsstoffen achter in de bodem. Tegen de tijd dat het water onderaan het systeem weer werd afgevoerd, was het vaak veel helderder dan toen het bovenaan binnenkwam.

De aanleg van zo'n systeem gebeurde volledig met de hand en was bijzonder arbeidsintensief. Kanalen en sloten werden uitgegraven met schop en kruiwagen, terwijl paarden en karren instonden voor het zware transport. Ook het beheer en het onderhoud vroegen voortdurend aandacht. Slib en begroeiing moesten regelmatig uit de sloten worden verwijderd, zodat het water vrij kon blijven stromen. Voor dit onderhoud gebruikte men speciaal gereedschap zoals zoefmessen, schoppen (de Vapeur) en zoefploegen.

Dat het beheer van de vloeiveiden veel mankracht vereiste, blijkt uit gegevens uit de regio. Hoewel voor de Pelterheggen geen exacte lokale cijfers beschikbaar zijn, waren op vloeiveiden van ongeveer 230 hectare doorgaans bijna tweehonderd arbeiders werkzaam. Zij stonden in voor het maaien van de graslanden, het onderhouden van de waterlopen en het voortdurend in werking houden van het bevoeiingssysteem. De sloten en zoeven moesten daarbij regelmatig gecontroleerd worden op lekkages, dichtslibbing en overwoekering door waterplanten.

Daarnaast was het beheer strak georganiseerd. Onder leiding van zogenaamde waterbazen werd bepaald welke percelen wanneer bevoeid werden. Het water werd volgens vaste cycli over de velden geleid, drie keer per jaar. De vloeiveiden werden ingezaaid met gras afkomstig van Alpenweiden, een grassoort die goed bestand was tegen zowel extreem natte als droge omstandigheden. Elke bevoeiing duurde ongeveer drie weken. Daarna droogde het land opnieuw op en zorgden het kalk uit het water en het voedingsrijke slib ervoor dat het gras snel en krachtig kon groeien.

In de late lente, de periode van eind mei tot begin juni, werden de graslanden met de zeis gemaaid. In de zomer droogde het gras op het land en werd het als hooi binnengehaald.

In september volgde nog een tweede maaibeurt, ook wel de toemaat genoemd. Tijdens de wintermaanden werden de hooibalen met handpersen samengeperst en met platte schuiten over het toevoerkanaal en door 't Saske vervoerd.

Figuur 7
Maaien van de vloeiveiden
met een zeis.
Beeldbank Erfgoed Lommel
(2016)

't Saske: een vervallen sluis in het landschap

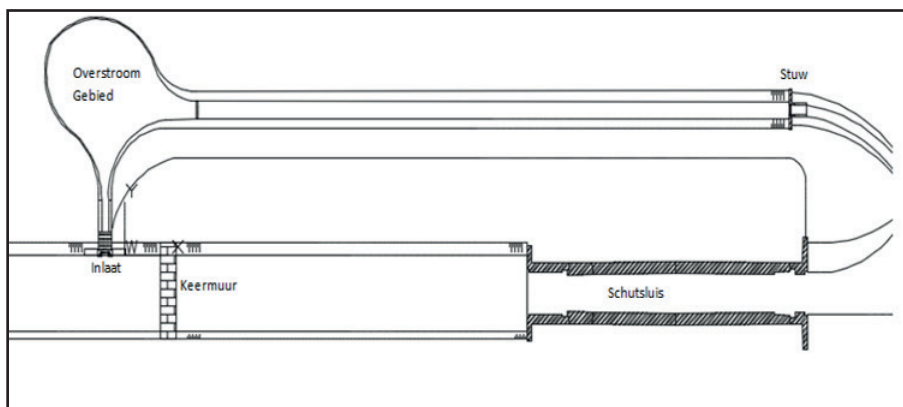
Aan de rand van de Pelterheggen, langs de Saskesdreef in Lommel-Kolonie, ligt het sluiscomplex 't Saske. Vandaag oogt het als een verborgen plek in het landschap, maar in de tweede helft van de negentiende eeuw vormde het een essentieel onderdeel van het watersysteem van de vloeiveiden.

Zoals eerder vermeld stroomde het water via een toevoerkanaal richting de graslanden van de Pelterheggen. Om transport over dit water mogelijk te maken en het hoogteverschil van ongeveer vier meter te overbruggen, werd halverwege dit toevoerkanaal een schutsluis aangelegd: het sluiscomplex 't Saske.

Het complex bestond uit meer dan alleen de sluis zelf. De inlaat, het overstroomgebied en de stuw waren noodzakelijk om de vlak bij gelegen vloeiveiden (zie figuren 4a en 4b) te bevoeien. Uit het overstroomgebied vertrok destijds een aanvoerkanaal dat water leverde voor die vloeiveiden.

Wanneer precies met de bouw werd begonnen, is vandaag niet meer volledig duidelijk. Oorspronkelijke bouwtekeningen zijn nooit teruggevonden. Toch wijzen verschillende bronnen erop dat het complex ergens tussen 1851 en 1856 gebouwd en in gebruik moet zijn genomen. In 1851 kreeg Wijnand Clermont namelijk toestemming om water uit het Kempens Kanaal te onttrekken voor zijn vloeiveiden, waarna de aanleg van het systeem in snel tempo op gang kwam.

Figuur 8
Schematisch overzicht
sluiscomplex 't Saske. De op de illustratie
getekende keermuur, dwars op de as
van de aanvoersloot, is een zeer recente
toevoeging en werd gebouwd nadat de
schutsluis vervallen was en niet meer in
gebruik.
Illustratie Frances Kannekens (2016)

De sluis werd opgebouwd uit handgevormde veldovenstenen in waaltjesformaat, een klein en smal baksteenformaat dat in de 19e eeuw veel werd toegepast. De onregelmatige vorm van de aangetroffen stenen wijst erop dat ze lokaal en ambachtelijk werden vervaardigd, zoals destijds gebruikelijk was.

Een veelgebruikt vervoermiddel in die periode waren trek- of platte schuiten. Deze smalle schuiten hadden geen mast of zeil, maar werden vaak vanaf de oever door een paard voortgetrokken. Naast het paard liep dan de zogenaamde jager, die de schuit via het jaagpad begeleidde.

Trek- of platte schuiten die voor het transport van hooi werden gebruikt, hadden doorgaans een lengte van ongeveer tien tot twaalf meter en een breedte van ongeveer twee meter, zodat ze relatief veel lading konden meenemen.

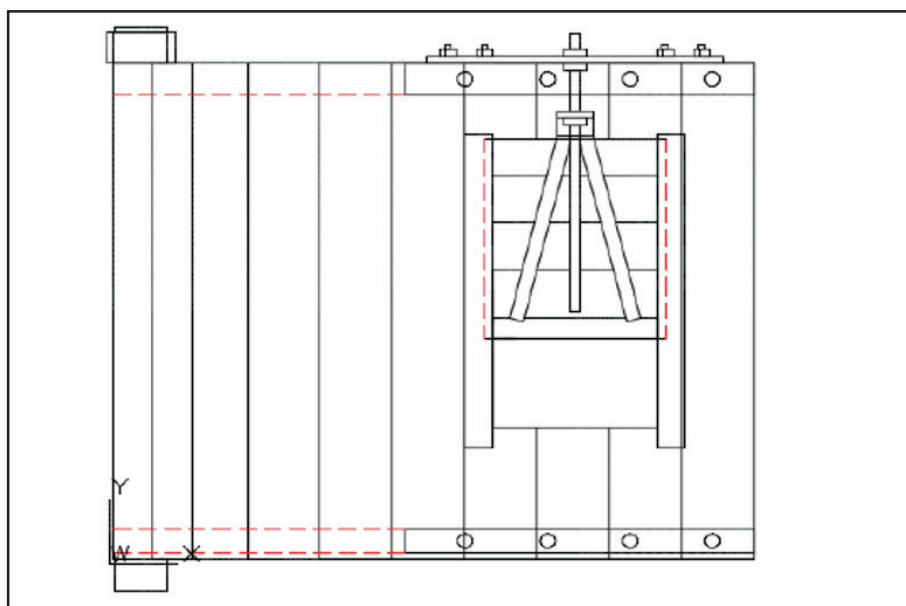
Figuur 9
Voorbeeld van een platte schuit in
Zuid-Holland.
Geschiedenisvanzuid-holland.nl. (2026)

Dankzij hun geringe diepgang, ongeveer dertig centimeter onbeladen en ongeveer één meter beladen, waren ze bijzonder geschikt voor smalle waterlopen en kleine sluizen zoals 't Saske.

Met een schutkolk van ongeveer 24 meter lang kan ervan uit worden gegaan dat mogelijk twee van deze schuiten tegelijk in de sluis konden worden geschut. Op die manier konden goederen langzaam, maar efficiënt door het landschap worden vervoerd.

De schutsluis zelf bestond uit een schutkolk met aan weerszijden sluishoofden. Wanneer een platte schuit de sluis binnenvoer, kon het waterniveau in de kolk langzaam worden verhoogd of verlaagd zodat het hoogteverschil veilig werd overbrugd. Dat gebeurde via een eenvoudig maar slim systeem in de houten puntdeuren. Onderaan de deuren zaten glijschuiven die de sluiswachter handmatig kon openen of sluiten. Daardoor stroomde het water gecontroleerd in of uit de kolk, zonder sterke stromingen die de schepen uit balans konden brengen.

Figuur 10
Glijschuif in puntdeur.
Illustratie Frances Kannekens (2016)

Figuur 11
Natuurstenen dorpel boven-
stroomse sluishoofd.
Foto Frances Kannekens (2016)

Ook de houten sluisdeuren zelf waren ingenieus ontworpen. Wanneer ze sloten, vormden ze samen een punt die tegen de stroomrichting in lag. De waterdruk duwde de deuren daardoor vanzelf steviger dicht, waardoor een bijna waterdichte afsluiting ontstond zonder ingewikkelde technieken. Onderaan bevond zich bovendien een natuurstenen, V-vormige dorpel waartegen de deuren precies aansloten, een klein detail, maar essentieel voor de waterdichtheid van de sluis. Voor zulke onderdelen werd vaak harde natuursteen gebruikt, zoals graniet of arduin, omdat die goed bestand waren tegen slijtage en voortdurend contact met water.

Binnen het sluiscomplex zijn geen sporen teruggevonden van een uitgebreid bewegingsmechanisme voor de puntdeuren. Wat er mogelijk op wijst dat de bediening bewust eenvoudig werd gehouden. Vermoedelijk opende en sloot de sluiswachter de deuren handmatig vanaf de oever met behulp van een boothaak. Daarmee greep hij een haalpen vast die aan de voorhar van de deur was bevestigd, waarna de zware houten deuren konden worden opgetrokken of dichtgeduwd. In de 19e eeuw was dit voor kleine sluizen zoals 't Saske een veel gebruikte methode.

Figuur 12
Voorbeeld van een hand-
matig bedienbare puntdeur
met boothaak, Arends, G.J.,
(1994) Sluizen en stuwen

De schutkolk vormde het hart van het complex. Hier lag de platte schuit stil terwijl het water langzaam op het juiste niveau werd gebracht. De dikke gemetselde wanden moesten daarbij niet alleen het water keren, maar ook de druk van de omliggende grond opvangen. Daarom werd de sluis opgebouwd als een zware massieve keermuur, breder aan de basis dan bovenaan. Opvallend is bovendien dat de schutkolk een lichte kromming heeft. Mogelijk hielp die vorm om de druk beter over de constructie te verdelen, maar wellicht maakte ze het manoeuvreren van de schepen in de smalle kolk ook eenvoudiger.

Figuur 13
Overzicht schutsluis.
Foto Frances Kannekens (2016)

Net buiten de sluis bevond zich nog een belangrijk onderdeel van het watersysteem: de inlaat.

Figuur 14
Inlaat naar overstroomgebied.
Foto Frances Kannekens (2016)

Figuur 15
Drie jongens poseren voor het
'Saske' (prentbriefkaart).
Beeldbank Erfgoed Lommel (2016)

Via deze constructie kon overtollig water uit het toevoerkanaal gecontroleerd worden afgevoerd naar een overstroomgebied naast de dreef. De inlaat bestond uit een gemetselde constructie met een handmatig bedienbare hefschuif. Met behulp van een houten stuwplaat en een smeedijzeren hefmechanisme kon de sluiswachter nauwkeurig regelen hoeveel water het gebied instroomde.

Opvallend is dat aan de achterzijde van de inlaat aan weerszijden gemetselde keermuren aanwezig zijn die los van de oorspronkelijke constructie lijken te staan. Mogelijk zijn deze later toegevoegd om het talud te beschermen tegen uitspoeling. Wanneer het water vanuit de inlaat met grote kracht richting het overstroomgebied stroomde, konden de bodem en het talud namelijk langzaam wegspoelen. De extra keermuren hielpen vermoedelijk om deze uitspoeling tegen te gaan en de constructie te stabiliseren.

Verderop in het systeem bevond zich de stuw. Deze stuw werd vooral gebruikt om het water op te stuwen in het overstroomgebied om op die manier voldoende water te hebben om de vanuit dat overstroomgebied via een kleiner toevoerkanaaltje dat pal naar het noorden stroomde, de vloeiveiden van water te voorzien. Net als de inlaat en de schutsluis was ook deze constructie opgebouwd uit handgevormde veldovenstenen. Voor het regelen van het water werd gebruikgemaakt van een eenvoudige schotbalkstuw: houten balken die tussen gemetselde wanden werden geplaatst om het water tegen te houden of gecontroleerd door te laten.

Figuur 16
Voormalig sluiswachtershuis bij
't Saske.
Beeldbank Erfgoed Lommel (2016) /
Foto Willy Pardon

Op het terrein tussen de schutsluis en de stuw stond ooit een sluiswachtershuis, een plek van waaruit de sluiswachter opereerde en mogelijk de hefsystemen voor de regulering elementen werden bewaard, zodat niet iedereen erbij zou kunnen. Vandaag de dag is daarvan op locatie vrijwel niets meer zichtbaar. Enkel de sporen van de fundering en wat foto's laten zien waar het gebouwtje ooit heeft gestaan.

Vloeiweiden en sluis in verval

Hoewel de vloeiweiden van de Pelterheggen in de beginjaren bijzonder succesvol waren, bleek het systeem moeilijk vol te houden. De graslanden leverden rond 1856 uitzonderlijk hoge hooiopbrengsten op en behoorden zelfs tot de meest productieve vloeiweiden van de Kempen. Toch ging achter dat succes een enorme hoeveelheid arbeid schuil. Het onderhoud van de sloten, stuwen en greppels vergde voortdurend mankracht en ook de graslanden zelf hadden grote hoeveelheden mest nodig om productief te blijven.

Daarnaast veranderde het economische landschap snel. Waar water jarenlang de sleutel was geweest tot vruchtbare landbouwgrond, begon de opkomst van kunstmest het systeem langzaam overbodig te maken. Boeren wilden het water nu juist zo snel mogelijk van hun land afvoeren om te voorkomen dat voedingsstoffen wegspoelden. Tegelijkertijd veranderde ook het transport. Paarden verdwenen langzaam uit het straatbeeld door de komst van nieuwe vervoersmiddelen, waardoor de vraag naar hooi sterk afnam.

Rond 1900 veranderde daardoor ook het uitzicht van de Pelterheggen. Grote delen van de voormalige vloeiweiden werden beplant met populieren, waarvan het hout erg gewild was voor de snelgroeiende luciferindustrie. Elders verschenen uitgestrekte dennenbossen, aangelegd voor de mijnindustrie in Limburg, waar enorme hoeveelheden hout nodig waren om de mijngangen te stutten. Bosbouw bleek uiteindelijk vaak winstgevender dan de vloeiweiden.

Figuur 17
Populierenplantage.
Foto Natuurmonumenten (2026)

Langzaam verloor ook het sluiscomplex 't Saske zijn oorspronkelijke functie. Het vervoer van hooi en mest via platte schuiten werd steeds minder belangrijk en de schutsluis werd nauwelijks nog gebruikt waarvoor ze ooit gebouwd was. Het toevoerkanaal, de stuwen en de waterwerken bleven nog wel een rol spelen in het regelen van het waterpeil van het gebied, maar het grootschalige systeem van bevoeiing verdween langzaam naar de achtergrond.

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde het sluiscomplex opnieuw. In het benedenstroomse sluishoofd werd een betonnen stuw geplaatst ter vervanging van een deel van de oorspronkelijke constructie. De houten puntdeuren verdwenen en delen van de sluis raakten buiten gebruik. Het sluiscomplex bleef daarna nog slechts beperkt functioneren voor de regeling van het waterpeil in het gebied.

Figuur 18
Betonnen stuw in sluishoofd.
Foto Frances Kannekens (2016)

Hoewel het oorspronkelijke plan van de Belgische staat om via vloeiveiden uitgestrekte heidegebieden om te vormen tot vruchtbare landbouwgrond aanvankelijk veel ambitie en overtuiging kende, bleek de realiteit uiteindelijk weerbarstiger. Wat op nationaal niveau werd gezien als een innovatieve manier om de Kempen economisch te ontwikkelen, kwam in de praktijk slechts gedeeltelijk van de grond. Van de oorspronkelijk geplande 25.000 hectare vloeiveiden langs het Kempens Kanaal werd uiteindelijk slechts ongeveer 2.200 hectare daadwerkelijk gerealiseerd.

Ook in de Pelterheggen, waar Wijnand Clermont het plan verder uitwerkte, vroeg het systeem een grote investering en voortdurend onderhoud, terwijl het economisch rendement sterk afhankelijk bleef van een korte periode van intensief gebruik. Wat aanvankelijk werd gezien als een toekomstgerichte aanpak van landbouwontginning, bleek onvoldoende flexibel om de snelle veranderingen in landbouw, technologie en economie bij te benen.

Zo vervaagde niet alleen de oorspronkelijke ambitie van de Belgische staat, maar ook de lokale uitwerking ervan in het landschap. Wat overblijft zijn de structuren van de voormalige vloeiveiden en de restanten van het sluiscomplex 't Saske, die nog altijd verwijzen naar een periode waarin water werd ingezet als motor van landschapsverandering.

Herstel en herwaardering van de vloeiveiden en 't Saske

Momenteel zijn er nog maar enkele plaatsen in Nederland en België waar op traditionele wijze bevoeid wordt: landgoed Het Lankheet (Twente), de Pelterheggen (Lommel), de watering in de Maat (Mol), in de Kolonie (Lommel) en in Lozen (Bocholt). Daarmee behoort dit eeuwenoude watersysteem tot een zeldzaam overblijfsel van een vroeger veel voorkomend landschap.

Het gebied van de Pelterheggen werd in 1982 eigendom van Natuurmonumenten, nadat de laatste particuliere eigenaar het had overgedragen. Hoewel het landschap toen grotendeels in gebruik was als populierenplantage, bleek onder de oppervlakte nog veel van het oorspronkelijke vloeiveidensysteem bewaard te zijn gebleven. Zo waren de structuur van kanaaltjes, inlaten, sluisjes en afvoersloten nog grotendeels in het terrein aanwezig, echter wel in vervallen toestand. Tegelijkertijd was het nog altijd een gebied met ecologisch veel potentie, die met wat inzet verder ontwikkeld en herwaardeerd kon worden.

Om dit voor elkaar te krijgen ging Natuurmonumenten terug naar de oorspronkelijke principe van de vloeiveiden, om met het gecontroleerd bevoeien van het land de bodem te verrijken en natuurwaarden te versterken. Ditmaal niet voor hooilanden, maar voor ecologisch herstel. Hierdoor kwamen opnieuw zeldzame plantensoorten tot ontwikkeling, die profiteren van de voedselrijke omstandigheden die het systeem creëert.

In 2002 werd daarom een uitgebreid restauratie- en herstelplan opgesteld, om de steeds verder in verval geraakte waterbouwkundige kunstwerken opnieuw functioneel te maken. Het doel was niet alleen behoud van het erfgoed, maar ook het herstellen van de waterhuishouding zodat de bevoeiing weer effectief kon worden toegepast. In de praktijk bleek dat dit beheer veel specialistische kennis en vakmanschap vereist. Medewerkers en boswachters verdiepten zich daarom in het traditionele bevoeiingsambacht om het systeem opnieuw goed te kunnen laten functioneren.

Figuur 19
Vloeiveiden in herstel.
Foto Natuurmonumenten (2026)

Figuur 20
Schematische weergave vloeiveiden
Illustratie Inge van Noortwijk.
Natuurmonumenten (2026)

Die inspanningen zijn inmiddels zichtbaar in het landschap. In het voorjaar verschijnen uitgestrekte velden vol orchideeën, terwijl in het najaar de herfsttijloos rijk bloeit. Het herstel van het oude systeem laat zo zien hoe historisch waterbeheer en biodiversiteit elkaar kunnen versterken.

Als een bekroning op het werk werd in 2021 het bevoeien van de Pelterheggen, samen met landgoed Het Lankheet in Twente, opgenomen op de Nederlandse lijst van immaterieel erfgoed. Daarmee kreeg dit traditionele beheersysteem een officiële erkenning als waardevol ambacht dat niet alleen het landschap vormgeeft, maar ook actief bijdraagt aan het behoud van natuurwaarden.

Hoewel het sluiscomplex 't Saske een belangrijke rol vervulde binnen het systeem van de vloeiveiden, is het herstel van deze waterbouwkundige constructie lange tijd niet vanzelfsprekend geweest. Het complex is momenteel eigendom van de Vereniging Natuurmonumenten en heeft, ondanks de hoge cultuurhistorische waarde, nog geen officiële monumentale of beschermde status.

In 2010 werd een eerste aanvraag tot bescherming ingediend, maar deze werd afgewezen vanwege de toen al sterk vervallen staat van de sluis. Sindsdien is er opnieuw aandacht ontstaan voor de waarde van de vloeiveiden en het sluiscomplex als geheel. Natuurmonumenten en de gemeente Lommel hebben zich opnieuw ingezet voor een nieuwe aanvraag. De combinatie van de vloeiveiden en het bijbehorende sluiscomplex wordt hierin gezien als uniek in België en Nederland. In het Natuurblad *Zonnedaauw* van Natuurpunt Noord-Limburg wordt dit belang treffend verwoord:

“De reden om de vloeiveiden met het haar bijbehorende sluiscomplex te herstellen en te beheren betreft voornamelijk het cultuurhistorische aspect. Men wil door het herstel van natuurgebieden de leefwijze en de werkmethoden van onze voorouders bewaren en er respect voor opbrengen. Daarnaast is de ecologische waarde van dit gebied, hoe kleinschalig ook van groot belang. Ze zorgen voor de aanwezigheid, het behoud en de verspreiding van zeldzame planten en dieren, ze dragen bij aan een grotere biodiversiteit. Tot slot moet dit historische cultuurlandschap behouden en beheerd worden om de recreatieve, maatschappelijke waarde als oasen van rust in een drukke jachtige wereld.”

Figuur 21
Slechte staat van toe-
voerkanaal en sluis.
Foto Frances Kanne-
kens (2016)

In 2016 werd daarom opnieuw geprobeerd de status van beschermd erfgoed voor 't Saske te verkrijgen, maar ook deze aanvraag werd niet toegekend. Ondanks het ontbreken van een formele bescherming is inmiddels wel gestart met de restauratie van het sluiscomplex.

Zowel de sluis als het toevoerkanaal verkeerden in slechte staat, waardoor de watertoevoer naar de voormalige vloeiveiden stagneerde.

Herstel bleek daarom noodzakelijk voor het behoud van natuurgebied De Plateaux-Hageven. Op initiatief van Natuurmonumenten, met ondersteuning van Rothuizen Architecten en Erfgoed Lommel, en uitgevoerd door restauratiebedrijf De Bonth van Hulten, is de restauratie in 2025 van start gegaan en is ze momenteel volledig klaar.

Figuur 22
Werfbezoek 't Saske.
Foto Erfgoed Lommel
(2025)

Het project wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de provincie Noord-Brabant en financiële steun van Coca-Cola. Hoewel de betrokkenheid van een frisdrankproducent bij een restauratieproject als dit op het eerste gezicht misschien onverwacht lijkt, is het geen op zichzelf staand initiatief. Ook in andere natuurgebieden, zoals de Kalmthoutse Heide, ondersteunt Coca-Cola projecten rond waterbehoud en natuurherstel. Samen met natuurorganisaties investeren zij in het herstel van watersystemen en het behoud van natte natuurgebieden in onder meer de Limburgse regio.

Dankzij deze financiële ondersteuning kon de restauratie van 't Saske daadwerkelijk van start gaan en stap voor stap worden uitgevoerd. Waar mogelijk worden bestaande natuurstenen elementen hergebruikt en aangevuld met nieuw

materiaal, zodat de historische uitstraling van het complex geleidelijk weer zichtbaar wordt. Zo zijn er voor het metselwerk speciaal handgevormde bakstenen in het juiste waaltjesformaat besteld, waardoor het nieuwe werk goed aansluit bij het oorspronkelijke beeld van de constructie.

Het Saske is nu opnieuw zichtbaar en toegankelijk voor bezoekers, als hersteld onderdeel van het landschap en zijn geschiedenis.

Slot

Het verhaal van 't Saske is daarmee nog niet ten einde. Ondanks het onderzoek en de restauratie die momenteel is voltooid, blijft er nog veel onbekend over de exacte werking, het gebruik en de dagelijkse praktijk rond het sluiscomplex in het verleden. Juist daarom is dit verhaal ook een uitnodiging. Wie oude foto's, documenten, herinneringen of andere wetenswaardigheden over 't Saske bezit, wordt gevraagd deze te delen.

Dergelijke informatie kan helpen om het beeld van dit bijzondere stukje watererfgoed verder aan te vullen en beter te begrijpen, ook met het oog op toekomstig beheer en behoud. Bijdragen kunnen worden gestuurd naar:

info@erfgoedlommel.be

Bibliografie

- Arends, G.J. (2004) Historische sluizen en stuwen. Waardering en instandhouding. Stichting Matrijs Utrecht.
- Arends, G.J. (1994) Sluizen en stuwen. De ontwikkeling van de sluis- en stuwbouw in Nederland tot 1940. Delfse universiteits pers. Delft
- Baaijens, G.J. et al. (2011). Stromend landschap: Vloeiweidenstelsels in Nederland. Zeist.
- Erfgoed Lommel. (2026, 19 januari). Een nieuwe rol voor 't Saske. [Erfgoed Lommel – Een nieuwe rol voor 't Saske](#)
- Erfgoed Lommel. (2025, 15 december). Werfbezoek 't Saske. [Erfgoed Lommel - Werfbezoek 't Saske](#)
- Geerts, F., 2008, Op en om het Wateringpad, in Te Lomelle op die Campine, jg. 34, nr. 1, 3-32, Erfgoed Lommel. [Erfgoed Lommel – Op en om het Wateringpad](#)
- Geerts, F., 2010, Saske en Hoge Brug. Twee vergeten Lommelse monumentjes, in Te Lomelle op die Campine, jg. 36, nr. 2, 22-24, Erfgoed Lommel. [Erfgoed Lommel – Saske en Hoge Brug](#)
- Jansen A. (2011) Patrum Marcidum [online publicatie] Zonnedaauw nr. 3 jaargang 43 blz 13-16 Gedownload op 5 maart 2016, [Zonnedaauw nr. 3 jaargang 43](#).
- Kannekens, F. A. (2016). Restauratieplan Sluiscomplex 't Saske te Lommel, Schakelprogramma Monumenten- en Landschapszorg, Universiteit Antwerpen.
- Natuurmonumenten. (z.d.). Pelterheggen: Vloeiweiden van De Plateaux. [Natuurmonumenten – Pelterheggen](#)
- Natuurmonumenten (2010) Een wei vol verhalen [online publicatie, Gedownload op 16 februari 2016, [Natuurmonumenten - Een wei vol verhalen](#)
- Purmer, M. (z.d.). Vloeiweiden van de Pelterheggen. Natuurmonumenten. [Seniorenwijzer – Vloeiweiden van de Pelterheggen](#)
- Coca-Cola België & Luxemburg, Hoe beschermt Coca-Cola onze watervoorraad: [Slim waterbeheer](#) (geraadpleegd op 10-5-2026).
- Van der Lugt, P. (2007). Bijzondere vloeiweiden vragen om dito gereedschap. Gildebrief Ambacht en Gereedschap. Vereniging Ambacht en Gereedschap.